

NEOREALISMUL ÎN RELAȚIILE INTERNAȚIONALE

Lect. univ. dr. LUCIAN-DUMITRU DÎRDALĂ
Universitatea „Mihail Kogălniceanu” – Iași

Evoluția disciplinei relațiilor internaționale, în ultimele trei decenii, a fost puternic influențată de programul de cercetare neorealist, ale cărui începuturi sunt asociate cu lucrarea lui Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics* (1979)¹. Noua direcție de teoretizare a generat dezbateri numeroase și consistente, s-a dezvoltat enorm din punct de vedere cantitativ, și-a asumat noi teme de cercetare, a intrat în dialog cu tot mai mulți competitori. Astfel că, deși Waltz continuă să fie recunoscut ca fondator, neorealismul a evoluat și prin reacțiile și criticile la adresa viziunii sale. Nu se poate elabora o tipologie statică a programului de cercetare neorealist, pentru că el a rămas expus evoluțiilor teoretice din științele sociale, interferențelor cu alte arii disciplinare și, nu în ultimul rând, imperativelor de politică publică ale zilei.

Kenneth Waltz și teoria structurală a politicii internaționale

Ambiția lui Waltz este aceea de a elabora o teorie a politicii internaționale, de a reuși acolo unde, consideră el, predecesorii săi au eșuat. Ca domeniu de studiu, politica internațională este caracterizată de „legi”, adică enunțuri care evidențiază relații – invariante sau probabile – între variabile (mărimi care pot lua diferite valori). Între legi și teorii există o deosebire esențială, teoriile fiind constructe intelectuale menite să explice legile, iar pentru aceasta este nevoie ca ele să creeze un tablou mental simplificat, abstras din realitate, al domeniului cercetat. În cadrul unei teorii se combină enunțuri descriptive și enunțuri non-factuale (asumpții) teoretice, rolul acestora din urmă fiind acela de a da sens datelor. Asumpțiile trebuie judecate nu după corespondența lor cu realitatea, ci pornind de la capacitatea teoriei care le include de a explica domeniul cercetat. Un demers strict inductiv, concretizat prin emiterea de ipoteze pornind de la observarea realității, este inefficient: el va pune în evidență legi, însă nu va genera teorii. Teoria presupune îmbinarea inducției cu deducția, pornind de la o idee novatoare, care ar trebui să se refere, sub o formă sau alta, la conexarea părților disparate din cadrul tabloului simplificat, în așa fel încât să se poată spune lucruri noi și relevante despre acel domeniu – în cazul de față, politica internațională.

Waltz pornește de la sesizarea caracterului systemic al politicii internaționale și, în acest context, îl frapază continuitatea vieții politice internaționale de-a lungul secolelor, comportamentul uniform al unor unități (spre exemplu, statele-națiuni) extrem de diverse, din punct de vedere al trăsăturilor lor interne. Evidența regularității nu le era în nici un caz străină unor teoreticieni precum Morgenthau, după cum nu le scăpase nici protagoniștilor „cele de-a doua dezbateri” din cadrul disciplinei relațiilor internaționale. Utilitatea teoriilor la nivel de sistem era larg recunoscută, însă problematic era faptul că aceste teorii sfârșeau prin a explica funcționarea sistemului făcând apel la variabile de la nivelul unității. Cum în arena internațională rezultatele nu corespund decât arareori intențiilor actorilor, înseamnă că trebuie să existe un nivel de cauzalitate care scapă teoriilor ce pornesc de la actori – altfel nu s-ar putea explica similitudinile și repetițiile din politica internațională.

Răspunsul lui Waltz începe prin delimitarea abstractă a unui sistem politic internațional, înțeles ca sistem de state. Un enunț teoretic fundamental este acela că interacțiunile din acest sistem suportă efectul regulator al structurii sistemului. Structura este definită drept un set de condiții constrângătoare care afectează comportamentul actorilor, astfel modelând procesul politic din sistem. Structura face posibilă însăși conceptualizarea sistemului, este un concept la nivel de sistem. În definirea ei nu trebuie incluse elemente care țin de atributele sau interacțiunile unităților, pentru că astfel s-ar comite exact eroarea „reducționistă”, pe care Waltz le-o atribuie celor care încearcă să

¹ Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics*, Boston, McGraw-Hill, 1979. În această secțiune, voi urmări îndeaproape demersul din acest volum.

explice funcționarea sistemului pornind de la cercetarea unităților. Structura sistemului este definită prin aranjamentul părților sale și prin principiul aceluși aranjament (este instituită prin abstragere din realitate), iar nu prin enumerarea unor caracteristici materiale ale sistemului. Ea creează o perspectivă strict pozițională asupra sistemului. Rolul său seamănă cu cel al unui selector: fără a determina comportamentele actorilor, ea le recompensează pe unele, pedepsindu-le pe altele, prin intermediul a două mecanisme: socializarea actorilor și competiția între ei.²

Structura este definită prin trei eșaloane, primul dintre acestea fiind „principiul organizator al sistemului”. Pentru sistemul politic internațional, principiul organizator este anarhia: nu există nici o autoritate deasupra statelor. Astfel este separat domeniul politicii internaționale de cel al politicii interne, organizată ierarhic. Pentru a ilustra modul în care anarhia constrânge comportamentele actorilor, Waltz recurge la analogia cu echilibrul pieței din teoria economică neoclastică – un domeniu „similar din punct de vedere structural”³ cu sistemul politic internațional, în sensul că în ambele funcționează principiul auto-ajutorării. Piața condiționează comportamentul actorilor economici, recompensând și sancționând, la rândul ei, anumite tipuri de comportamente. Într-un astfel de mediu, asumția lui Waltz despre unități (state) este că ele vor căuta să supraviețuiască, modelându-și comportamentele în acest sens.

Cel de-al doilea eșalon al structurii se referă la „specificarea funcțiilor unităților”. În domeniul intern, relațiile de supraordonare-subordonare încurajează diferențierea între unități, fiecare specializându-se în îndeplinirea anumitor funcții. În domeniul internațional, unitățile (statele) se află în relații de coordonare, astfel că nu apare o diferențiere funcțională: statele sunt unități „asemenea”. Waltz argumentează că, în ciuda complexității domeniului (datorată, printre altele, prezenței actorilor nestatali), este justificată opțiunea sa de a defini sistemul internațional ca sistem de state – la fel cum, în corpul de teorie economică care stă la baza analogiei, unitățile sistemului sunt firmele. Statele diferă considerabil între ele ca mărime, avuție și putere, însă se aseamănă prin aceea că au de îndeplinit aceleași sarcini.

În fine, cel de-al treilea eșalon al structurii se referă la distribuția capacităților. Statele se deosebesc prin prisma capacităților de a îndeplini sarcini similare, capacități subsumate conceptului de putere. Însă cel de-al treilea parametru se referă nu la putere ca atribut al unităților, ci la o caracteristică la nivel de sistem: polaritatea, definită prin numărul marilor puteri din sistem. Polaritatea va condiționa acțiunile statelor pe arena internațională, la fel cum în politica internă un anumit tip de sistem de partide (definit prin numărul de partide relevante) va condiționa acțiunea unui partid politic oarecare. În domeniul internațional, distincția importantă este aceea între sisteme bipolare și sisteme multipolare (Waltz consideră că sistemele unipolare nu reprezintă decât faze tranzitorii, iar logica lor se aseamănă într-o anumită măsură cu cea din sistemele multipolare).

Astfel definită, structura permite conceptualizarea politicii internaționale: deși își mențin autonomia, statele ocupă poziții specificabile unele în raport cu celelalte, iar interacțiunile lor pot fi teoretizate. Conceptul de structură permite diferențierea între schimbările la nivel de unitate și cele la nivel de sistem. În cazul acestora din urmă, unicul eșalon la care ele pot apărea este cel de-al treilea (polaritatea); primele două (anarhia, respectiv absența diferențierii funcționale) sunt parametri, nu variabile.

O teorie strict sistemică a politicii internaționale ar trebui să explicitizeze presiunile exercitate și posibilitățile de acțiune oferite de sisteme având diferite structuri, fără însă a intra pe terenul politicii externe – adică, fără a trata modul sau eficacitatea cu care unitățile vor răspunde acestor presiuni și posibilități. Teoria trebuie să lege nivelul sistemic de cel al actorului, în sensul că, pornind de la un set minimal de asumții despre stat și despre motivația acțiunii sale, trebuie să arate cum constrângerile structurale generează rezultatul așteptat.

² *Ibidem*, pp.73-74.

³ *Ibidem*, p. 89.

O astfel de teorie este cea a balanței de putere. Astfel, într-un mediu anarhic, caracterizat de auto-ajutorare, statul are drept scop suprem supraviețuirea, ca condiție pentru atingerea tuturor celorlalte scopuri. Pentru aceasta, el va căuta să-și sporească puterea, ceea ce nu înseamnă neapărat să și-o maximizeze. Puterea nu este un scop în sine, ci un mijloc pentru atingerea securității. La nivel de sistem, din acțiunile statelor vor rezulta balanțe ale puterii, însă un astfel de deznodământ apare independent de dorința sau acțiunea conștientă a unui stat sau altul – structura va influența comportamentele în această direcție.

La nivel de unitate, teoria trebuie să abordeze modul în care va fi prescris comportamentul statului. Există două tipuri de comportament: contrabalansarea și alinierea. Imperativul securității face ca rațional să fie primul – contrabalansarea puterii superioare a altui stat sau alianță de state. Alinierea la statul mai puternic nu este o soluție, întrucât mai târziu acesta se poate întoarce împotriva actualilor parteneri, iar statul va rămâne descoperit în fața amenințării. Contrabalansarea unui potențial agresor (și oricine poate fi, mai devreme sau mai târziu, un potențial agresor) nu va lua în calcul motivele, ci exclusiv capacitățile acestuia. Ea se poate realiza prin eforturi interne (sporirea propriilor capacități) sau externe (crearea de alianțe). Alegerea de către stat a comportamentului de contrabalansare nu are nevoie de nici o asumție de raționalitate a statului – el este „prescris” de la nivelul structurii, prin intermediul mecanismului de socializare.

Waltz pornește de la premisa că orice teorie trebuie să treacă proba falsificabilității, însă recunoaște că, „deoarece se prezice doar o vag definită și inconstantă condiție de echilibru, e greu de spus că vreo distribuție dată a puterii falsifică teoria”⁴. De asemenea, în ceea ce privește comportamentul statelor, Waltz susține că adoptarea alinierii în locul contrabalansării, frecventă în istoria sistemului internațional, nu face parte dintre preocupările teoriei sistemice, ci este de resortul teoriilor la nivel de unitate (teorii ale politicii externe). Waltz arată că teoria sa este parcimonioasă – este simplă și explică lucruri importante cu ajutorul a puține variabile, ceea ce compensează caracterul ei parțial. Însă, apreciază un din moment ce conținutul ei are legătură cu domeniul politicii externe, ea este și o teorie a politicii externe, deci poate fi criticată și comparată cu alte teorii din domeniu.⁵

Problema capacității neorealismului de a genera teorii în domeniul politicii externe a fost reluată în cursul dezbaterilor dintre realiștii defensivi și cei ofensivi, în cadrul studiilor de securitate.

John Mearsheimer și realismul ofensiv

Teoria structurală avansată de John Mearsheimer⁶ nu se limitează la nivelul sistemului, ci își propune să fie și o teorie a politicii externe. Și în acest caz, viziunea fundamentală asupra domeniului redă o lume de state căutând să supraviețuiască într-un mediu anarhic, caracterizat de auto-ajutorare. Cea de-a doua ipoteză este aceea că statele posedă o anumită capacitate militară ofensivă, care le face să fie periculoase unele pentru celelalte. În această lume, statele nu pot fi niciodată sigure că nu vor fi atacate, există o permanentă incertitudine cu privire la intențiile celorlalți – aceasta este cea de-a treia ipoteză teoretică a lui Mearsheimer. Urmează ipoteza referitoare la țelul fundamental al statelor – supraviețuirea, ceea ce face ca preocupările de securitate să primeze asupra oricărui alt domeniu. În fine, ultima ipoteză este aceea că statele sunt actori raționali, cu o gândire strategică. Cumulate, aceste ipoteze stimulează statele să se comporte ofensiv unele față de celelalte, conturându-se trei modele generale de comportament: teama, auto-ajutorarea și maximizarea puterii.

Raportarea teoriei lui Mearsheimer la cea a lui Waltz sugerează că realismul lui Waltz este unul „defensiv”, în sensul că anarhia internațională încurajează statele să urmărească menținerea

⁴ *Ibid.*, p. 124.

⁵ Hans Mouritzen, “Kenneth Waltz: international polarity”, în Iver B. Neumann, Ole Wæver, *The Future of International Relations. Masters in the Making?*, London, Routledge, 1997, p. 76.

⁶ John J. Mearsheimer, *Tragedia politicii de forță*, București, Antet XX Press, 2001. În această secțiune, voi urmări îndeaproape demersul din acest volum.

echilibrului balanței de putere. Mearsheimer (după exemplul lui Morgenthau) avansează un realism „ofensiv”: în condițiile anarhiei și dilemei securității, marile puteri caută să-și maximizeze puterea relativă în raport cu competitorii, având drept țel fundamental hegemonia.

Puterea unui stat este definită în termeni de capacități și include componente precum populația și forța economică, însă decisivă este puterea militară. Mari puteri sunt statele cele care au armate capabile să se confrunte de la egal la egal într-un război convențional împotriva celui mai puternic stat din lume. Cum în era nucleară șansele de hegemonie globală sunt reduse, statul s-ar putea mulțumi cu postura de hegemon regional, tinzând să devină o putere *status quo*.

Tipurile de structură internațională sunt definite pe baza a două criterii: distribuția capacităților prezente sau latente din sistem (bipolarism, multipolarism), respectiv decalajul dintre primele două state (echilibrat, neechilibrat). Rezultă, în principiu, patru posibilități, dintre care doar trei au corespondență în realitate: bipolarismul echilibrat, multipolarismul echilibrat, respectiv multipolarismul neechilibrat.

Prin comparație cu statele lui Mearsheimer, cele ale lui Waltz sunt mai deschise către risc, mai dispuse să ia în considerare și alte obiective decât securitatea, mai satisfăcute cu o doză mai mică de securitate. Dacă lumea lui Waltz este populată de puteri *status quo*, cea a lui Mearsheimer cuprinde puteri revizioniste: când nu pot trece la ofensivă (principala strategie ofensivă fiind războiul), aceste puteri încearcă fie să contrabalanseze eventualii agresori, fie alte strategii, între care se distinge pasarea responsabilității către alt actor, evitând astfel costurile presupuse de contrabalansare.

Variabilele geografice – dacă agresorul și statele amenințate au graniță comună, respectiv sunt despărțiți de ape – sugerează că statele vor alege să contrabalanseze în primul caz, și să paseze responsabilitatea în cel de-al doilea. Cuplând cele două seturi (structură și geografie), Mearsheimer concluzionează că, în cazul sistemelor multipolare echilibrate, cu precădere când statul amenințat este protejat de întinderi de apă, strategia cea mai avantajoasă ar fi pasarea responsabilității. Pe de altă parte, când sistemul este multipolar dezechilibrat, în special când există vecinătate pe uscat, realismul ofensiv prescrie contrabalansarea.

Pasarea responsabilității este atrăgătoare mai ales în sistemele multipolare, unde se poate găsi o mare putere care să accepte să înfrunte agresorul. O astfel de confruntare i-ar putea uza pe ambii combatanți, astfel că statul poate câștiga putere relativă în raport cu ei. În fine, statul poate recurge la această strategie pentru a evita lupta cu mai mulți adversari coalizați. Aflați în defensivă, statele tind de cele mai multe ori să aleagă pasarea responsabilității. De obicei, aceasta se dovedește o strategie perdantă pe termen lung: statul care o aplică poate obține câștiguri absolute, însă va suferi de regulă pierderi relative față de statul agresor.

Mearsheimer oferă, în fine, și o teorie structurală a incidenței războiului între marile puteri, argumentând că sistemele multipolare sunt mai instabile – deci, mai predispuse la război – decât cele bipolare. Războiul este mai frecvent în sistemele multipolare din trei motive. În primul rând, numărul mai mare de actori importanți sporește oportunitățile de război, prin aceea că se apar mult mai multe situații de conflict. În al doilea rând, asimetriile de putere sunt mai răspândite în sistemele multipolare decât în cele bipolare. Deși statele ar putea recurge mai ușor la măsuri de contrabalansare, opțiunea larg răspândită în favoarea pasării responsabilității face dificilă prevenirea războiului. În fine, în sistemele multipolare crește riscul erorilor de calcul în privința puterii relative, dar și a hotărârii cu care statele își urmăresc interesele. Multipolarismul neechilibrat este mai predispus la război decât cel echilibrat, pe două considerente: tentația hegemonului potențial de a forța obținerea hegemoniei regionale, respectiv nivelul sporit de teamă la nivelul celorlalte state, care le poate face să adopte politici riscante.

Mearsheimer apreciază că evidența istorică susține explicațiile realismului ofensiv. El constată că raporturile dintre marile puteri, între 1792 și 1990, au luat forma unor conflicte între state revizioniste, singurele puteri *status quo* fiind hegemonii regionale. Japonia (în perioada 1868-1945), Uniunea Sovietică (1917-1991), Italia (1861-1943), Marea Britanie (1792-1945) și Statele Unite (1800-1990) se comportă, apreciază el, în conformitate cu enunțurile realismului ofensiv, În

toate aceste cazuri, evidențele istorice susțin, apreciază Mearsheimer, enunțurile realismului ofensiv, iar cazurile de non-expansiune s-au datorat descurajării reușite: astfel, Germania nu se manifestă agresiv în perioada 1871-1900 întrucât, după unificarea, orice tentativă de expansiune continentală ar fi dus la un război major împotriva unei coaliții care ar fi inclus Marea Britanie, a cărei putere Germania încă nu o egalase. În privința „echilibratoarelor de peste mări”, Marea Britanie și Statele Unite, neglijarea de către aceștia, în anumite perioade, a imperativului realist-ofensiv de maximizare a puterii poate fi explicată în cadrul teoriei, făcând apel la discuțiile despre puterea blocantă a apei sau particularitățile de comportament ale hegemonului regional. Charles Kupchan se întreabă, însă, dacă nu cumva în ecuație ar putea intra factorul „regim politic intern”, întrucât acestea erau singurele două state democratice din eșantionul lui Mearsheimer, iar, pe de altă parte, puterea blocantă a apei nu pare a se fi manifestat în cazul expansiunii japoneze în perioada premergătoare celui de-al doilea război mondial. De asemenea, Kupchan pune problema modului în care și-a dobândit SUA hegemonia continentală (întrucât teoria lui Mearsheimer stipulează că această poziție nu se poate obține decât prin război), precum și pe aceea a motivului pentru care alte state de pe continent nu au acționat, în secolul XIX, pentru contrabalansarea puterii americane, deși teoria lui Mearsheimer ar fi prescris un astfel de comportament. Ultima sa rezervă se referă la motivul pentru care SUA s-a mulțumit cu status quo-ul de după cel de-al doilea război mondial, în condițiile în care teoria ar fi prezis încercarea de a obține hegemonia mondială.⁷ Alte critici au pus în evidență nevoia ca realismul ofensiv să justifice apropierea dintre Marea Britanie și SUA, la începutul secolului XX, precum și modul în care Uniunea Europeană a reușit să provoace schimbări de asemenea amploare în relațiile dintre marile puteri de pe continent, în a doua jumătate a secolului XX.

Pe de altă parte, Mearsheimer susține că în privința incidenței războiului la nivel de sistem, toate predicțiile teoriei realismului ofensiv au fost, în mare, confirmate pe intervalul studiat, iar epocile de multipolarism neechilibrat (1793-1815, 1903-1918 și 1939-1945) sunt marcate de războaie majore: războaiele napoleoniene și cele două războaie mondiale.

Realismul defensiv

Realismul defensiv combină perspectiva structurală cu un set de asumții despre stimulentele conflictului sau cooperării interstatale. În primul rând, interpretând dilema securității, realiștii defensivi arată că încheierea de alianțe sau înarmarea, în scopul atingerii obiectivelor de securitate ale statului, pot conduce la o diminuare a securității, prin aceea că un potențial rival ar putea judeca greșit intențiile statului respectiv, suspectându-l de agresivitate.

Realiștii defensivi accentuează importanța „modificatorilor structurali”, care se referă la distribuții relative ale capacităților la nivel de sistem, care să permită statelor să îndeplinească anumite strategii diplomatice sau militare. Un exemplu important în acest sens îl reprezintă așa-numita „balanță ofensivă-defensivă” în domeniul tehnologiei, utilizată intens de neorealiști pentru a explica aspecte ale politicii internaționale, dar și ale politicii externe. Avantajul acestui modificador structural este că are aceeași valoare pe întreg globul, în condițiile în care toate statele au acces la tehnologie. Predicția cea mai generală a teoriei este aceea că probabilitatea conflictului internațional crește atunci când balanța este înclinată către ofensivă: tehnologia va face mai puțin costisitoare ofensiva, iar, ca răspuns, statele vor adopta strategii ofensive. Tehnologic, însă, în viziunea realiștilor defensivi, balanța a fost în general înclinată în favoarea defensivei, iar armele nucleare au avut un impact decisiv în acest sens, pentru că deținerea unei capacități de contralovitură nucleară face ca prețul plătit de agresor să fie enorm.⁸

⁷ Charles Kupchan, „Review of *The Tragedy of Great Power Politics*”, *The International History Review*, September 2003.

⁸ Sean Lynn-Jones, „Does Offence-Defence Theory Have a Future?”, REGIS Working Paper, Quebec, 2000.

Teoriile balanței „ofensivă-defensivă” (încorporate în realismul structural waltzian, pot ajuta la explicarea și predicția unui anumit război, precum și a condițiilor în care pacea devine mai probabilă. Realisti defensivi sunt mai optimiști decât Waltz în privința șanselor de cooperare între state, inclusiv în domeniul securității. Spre exemplu, Charles Glaser consideră că realismul structural waltzian pune în mod nejustificat semnul egalității între auto-ajutorare și adoptarea unor comportamente competitive, trecând cu vederea aspectele cooperative ale acțiunii statelor pe arena internațională anarhică. El pledează pentru o transformare a teoriei structurale, pornind de la dilema securității: statul trebuie să-și întărească capacitatea de descurajare și de apărare, fără submina astfel capacitățile de descurajare și apărare ale altor state. Aceasta ar presupune transformarea teoriei structurale bazate pe putere, înțeleasă ca resurse agregate, într-o teorie bazată pe capacități militare și strategie. Statul ar trebui să-și poată dezvolta capacitățile militare pentru a efectua anumite misiuni, și totodată să-și interzică alte misiuni. Aceasta va oferi mai multă securitate potențialilor rivali, atenuând dilema securității. Pentru aceasta, teoria structurală ar trebui să încorporeze considerații legate de balanța ofensivă-defensivă și, de asemenea, de distinctibilitatea ofensivă-defensivă (o altă temă fundamentală în dilema securității).⁹

De o manieră similară, teoriile realiștilor neoclasici pot fi îmbogățite prin încorporarea balanței ofensivă-defensivă, un concept care, pentru ei, nu mai este unul pur structural, ci include și factori ne-structurali precum diplomația, politica internă sau competența conducătorilor.

Oricum, indiferent de afilierea la programul neorealist sau realist neoclasic, adepții defensivei apreciază că statele pot găsi soluții de cooperare, în condiții de anarhie.

Gândire realistă și teorie neorealistă

Kenneth Waltz pretinde că demersul său aduce teoriei politicii internaționale acea legitimitate științifică pe care realiștii clasici sau protagoniștii „cele de-a doua dezbatere” nu încercaseră sau nu reușiseră să i-o confere. Lui Hans Morgenthau, sarcina construcției unei teorii raționale a politicii internaționale i se părea necesară, dar imposibilă, iar Raymond Aron contesta ambițiile teoretice dincolo de pragul analizei istorice sau sociologice a relațiilor internaționale, respingând explicit analogia cu teoria economică. Acest scepticism se datora, în viziunea lui Waltz, faptului că nici ei, nici alți teoreticieni realiști nu își asumaseră răspunderea de a imita demersul Fiziocraților în teoria economică – de a abstrage un domeniu pretabil studiului științific, din complexitatea raporturilor internaționale.¹⁰

Deși sesizase importanța anarhiei internaționale, Morgenthau era un realist al primei imagini: cauzele războiului erau adânc înrădăcinate în natura umană (instinctul individual de a căuta puterea).¹¹ Teoria sa asupra balanței de putere nu putea fi, pentru Waltz, o teorie explicativă a politicii internaționale. Ea era produsul unei analize considerate deficitare și, în plus, cuprindea elemente prescriptive la nivel de unitate. Construcția teoretică alunecă astfel înspre reducționism – eroarea de a încerca să explice funcționarea sistemului internațional pornind de la atributele unităților. Despărțirea lui Waltz de vechea „gândire realistă” se datorează în primul rând caracterului structural al teoriei sale. O altă temă de separație este înțelegerea de către neorealism a puterii ca mijloc, nu ca scop al acțiunii statului, și încorporarea distribuției de putere (polaritatea) în structura sistemului internațional. În fine, tot modul de conceptualizare a structurii îi face pe neorealiști să configureze statele ca „unități asemenea”, prin contrast cu atenția acordată de realiștii clasici diferențelor între ele.

Pe de altă parte, așa cum ar trebui să o sugereze chiar drumul parcurs de Waltz de la „gândire” la „teorie”, neorealismul reprezintă o dezvoltare, nu o abandonare a programului realist. Toți realiștii, indiferent de epoca sau contextul intelectual în care scriu, împărtășesc un set

⁹ Charles L. Glaser, „Realists as Optimists: Cooperation as Self-Help”, *International Security*, vol. 19, no.3, Winter 1994-1995.

¹⁰ Waltz, „Realist Thought and Neorealist Theory”, *Journal of International Affairs*, Summer 1990.

¹¹ Waltz, *Omul, statul și războiul*, ed. rom., Iași, Institutul European, 2001, cap. II.

de presupoziii referitoare la: importanța statului în teoria relațiilor internaționale; supraviețuire, ca obiectiv fundamental al statului; și auto-ajutorare, ca logică a sistemului internațional.¹²

Contribuțiile lui Waltz și Mearsheimer sunt esențiale pentru programul de cercetare neorealist, iar diferențele evidente de abordare sugerează amploarea dezbaterilor din interiorul acestuia. Termenul „neorealism”, deși invariabil legat de numele lui Waltz, a ajuns să includă un număr imens de cercetări, astfel că, inevitabil, apar contradicții între diverse tipologii. Un motiv evident al acestui fenomen este întărirea identităților subdisciplinare, spre exemplu studiile de securitate sau economia politică internațională.

Pentru o mai bună înțelegere a încercărilor de tipologizare a neorealismului, se pot utiliza criteriile utilizate de Stefano Guzzini în elaborarea „hărții” teoriilor în relațiile internaționale: criteriul epistemologic (axa naturalism-interpretivism) și criteriul metodologic (axa individualism-holism). Teoria waltziană este naturalistă, în sensul în care naturalismul presupune monismul metodologic; face din căutarea legilor generale programul legitim din punct de vedere științific; susține subsumarea teoretică a explicației științifice, în sensul că ipotezele sunt deduse din legile acoperitoare, iar cazurile particulare sunt subsumate și astfel explicate; falsificarea este considerată drept criteriu științific de demarcare, separând știința de celalalte abordări.¹³

De asemenea, teoria waltziană este mai degrabă holistă, în sensul în care „holismul trebuie distins de simpla acțiune colectivă... Acțiunea colectivă este derivată din acțiunea și intenționalitatea individuală, deși ea nu o reflectă în mod necesar pe cea din urmă. Prin contrast, o abordare holistică vede dinamica întregului ca perpetuându-se de la sine”.¹⁴

Aceste criterii se pot aplica unei tipologii care vizează explicit și integral ansamblul de teoretizări realiste. Ea distinge între realismul clasic, realismul structural (exemplificat prin contribuțiile lui Waltz și Mearsheimer și, în secolul al XVIII-lea, de Rousseau) și două reacții contemporane față de realismul structural: realismul neoclasic, respectiv realismul alegerii raționale.¹⁵

Distincția între realismul clasic și cel structural are la bază, evident, opțiunea acestuia din urmă pentru „cea de-a treia” imagine, anarhia internațională – realismul structural este naturalist din punct de vedere epistemologic, în timp ce realismul clasic este mai degrabă interpretivist.

Totodată, critica lui Waltz la adresa „reducționismului” lui Morgenthau sau chiar Aron este în primul rând o critică la adresa individualismului lor metodologic. Pe de altă parte, teoria lui Waltz nu este chiar atât de holistă: ea nu explică efectele sistemice direct pe baza structurii sistemului, ci prin intermediul interacțiunilor între actori. Statele fac politica internațională – structura nu determină, ci selectează comportamente.

Reacția concretizată prin realismul neoclasic are la bază nevoia completării explicațiilor sistemice cu explicații aferente celei de-a doua imagini (modul în care este percepută puterea, modul în care se exercită conducerea la nivelul unității). Ea este, așadar, o tendință de relaxare atât a naturalismului, cât și (totuși) a holismului lui Waltz, în direcția lui Morgenthau, dar fără a parcurge chiar tot drumul până la Morgenthau.

Reacția concretizată prin „realismul alegerii raționale” este o reacție individualistă la holismul metodologic al realismului structural, fără a-i pune însă în cauză naturalismul epistemologic. Astfel de cercetători realiști, preocupați de cooperarea și conflictul internațional (dilema securității, problema câștigurilor relative ca obstacol în calea cooperării) împărtășesc, în mare, aceeași viziune despre știință cu Waltz. De aceea a și fost relativ facilă încorporarea acestor contribuții, pentru a completa sau combate realismul structural waltzian. În alte tipologii, foarte

¹² Tim Dunne, Brian C. Schmidt, „Realism”, în John Baylis, Steve Smith, *The Globalization of World Politics: An introduction to international relations*, ed. a III-a, Oxford, Oxford University Press, 2005, p.172.

¹³ Stefano Guzzini, *Realism și relații internaționale*, ed. rom., Iași, Ed. Institutul European, 1999, p. 364.

¹⁴ *Ibidem.*, p. 367.

¹⁵ Dunne, Schmidt, *op. cit.*, p. 166.

multe dintre aceste teoretizări sunt asociate „neorealismului”. Tot în acest sens poate fi înțeleasă și dezbateră între neorealiști și neoliberalii adepți ai alegerii raționale, care l-a făcut pe Robert Keohane să opineze că mulți neoliberali participă la conturarea unui program de cercetare neorealist lărgit, sau să sugereze existența unei tabere comune raționaliste, opusă reflectivismului.

Subdisciplina studiilor de securitate a produs o tipologie bazată pe reunirea a două criterii de diferențiere: asumțiile referitoare la anarhie (care fundamentează mai vechea separare între realismul ofensiv și cel defensiv) și fenomenele ce trebuie explicate de teorie (delimitându-se astfel neorealismul și realismul neoclasic).

Astfel, neorealismul ar reuni teoriile care încearcă să explice rezultatele internaționale – spre exemplu, probabilitatea războiului între marile puteri, durabilitatea alianțelor sau probabilitatea cooperării internaționale. Poate fi delimitat un cadran al neorealismului defensiv, cuprinzând teorii bazate pe asumția că sistemul internațional oferă statelor stimulente pentru expansiune doar în anumite condiții. Aici se regăsesc, printre altele, teoria waltziană a balanței de putere sau teoriile preponderent structurale în privința dilemei securității. În cadranul neorealismului ofensiv, o poziție proeminentă este deținută de teoria lui Mearsheimer.

Realismul neoclasic reunește teorii despre comportamentul statelor – spre exemplu, doctrina militară, preferințele în domeniul alianțelor, tipul de diplomatie promovată. În cadranul defensiv se află teoria balanței de securitate sau teoriile (orientate spre agent) asupra „balanței ofensivă-defensivă”. De partea cealaltă, în zona ofensivă, întâlnim teoria hegemonică a politicii externe (William Wohlforth) sau realismul centrat pe stat al lui Fareed Zakaria.¹⁶

Tabloul se bazează, însă, pe separarea netă între contribuțiile realiste în studiile de securitate și cele subsumate economiei politice internaționale, astfel că el exclude o componentă importantă a studiilor realiste în domeniul economiei politice internaționale, efectuate mai ales de exponenți ai realismului alegerii raționale, precum Steven Krasner sau Joseph Grieco. Dacă facem abstracție de această omisiune și de apariția distincției între curentul ofensiv și cel defensiv, ale cărei rădăcini țin – așa cum s-a discutat în secțiunile anterioare – de interpretarea implicațiilor anarhiei, delimitarea realismului neoclasic față de neorealism poate fi interpretată tot prin prisma relaxării asumțiilor naturaliste și holiste găsite în versiunea structurală a lui Waltz. De asemenea, prin plasarea împreună, în cadranul neorealismului defensiv a teoriei structurale waltziene și a versiunilor realist-defensive axate pe teoria jocurilor, se observă că și această tipologie reflectă ideea continuității între aceste orientări. Și în studiile de securitate, neorealismul waltzian a constituit o bază de elaborare a unor demersuri mai puțin parcimonioase, dar poate mai relevante din perspectiva politicii externe.

LUCRĂRI CITATE:

John Baylis, Steve Smith (coord), *The Globalization of World Politics. An Introduction to International Relations*, ed. a III-a, Oxford, Oxford University Press, 2005.

Scott Burchill et al, *Theories of International Relations*, ed. a III-a, Basingstoke, Palgrave-Macmillan, 2005.

Charles L. Glaser, „Realists as Optimists: Cooperation as Self-Help”, *International Security*, vol. 19, no.3, Winter 1994-1995.

Stefano Guzzini, *Realism in International Relations and International Political Economy: The Continuing Story of a Death Foretold*, London, Routledge, 1998, ed. rom, *Realism și relații internaționale*, Iași, Institutul European, 2000.

Charles Kupchan, „Review of *The Tragedy of Great Power Politics*”, *The International History Review*, September 2003.

Sean Lynn-Jones, „Does Offence-Defence Theory Have a Future?”, REGIS Working Paper, Quebec, 2000.

¹⁶ Jeffrey W. Taliaferro, “Security Seeking under Anarchy: Defensive Realism revisited”, *International Security*, vol. 25, no 3, Winter 2000/01, p. 135.

John J. Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, New York, W.W.Norton&Co, 2001, ed. rom. *Tragedia politicii de forță*, București, Ed. Antet XX Press, 2001.

Iver B. Neumann, Ole Wæver (coord), *The Future of International Relations. Masters in the Making?*, London, Routledge, 1997.

Jeffrey W. Taliaferro, „Security Seeking under Anarchy: Defensive Realism Revisited”, *International Security*, vol. 25, no 3, Winter 2000-2001, p. 135.

Kenneth N. Waltz, *Man, the State, and War*, New York, Columbia University Press, 1959; ed. rom. *Omul, statul și războiul*, Iași, Ed. Institutul European, 2001.

Kenneth N. Waltz, *Theory of International Politics*, Boston, McGraw-Hill, 1979.

Waltz, „Realist Thought and Neorealist Theory”, *Journal of International Affairs*, Summer 1990.